
Село Церово - неспокойни летописи в XX в.

Милена Ангелова

Въведение

Първоначалната идея на този текст беше да представи в щрихи историята на с. Церово и неговите жители през XX в. В хода на събирането на материали документалните следи, запазени в Държавен архив-Благоевград и спомените на хората от селото стесниха хронологията на разказа във втората половина на века.

Общият исторически знаменател - политическият режим след септември 1944 г., в случая с Церово е заскобен и от още едно важно условие. То е единственото сред съставните на Горноджумайска (след 1950 г. Благоевградска) община мюсюлманско село. Ето защо документите от общинския архив¹, от архивите на различните равнища на местните партийни организации (на Окръжния комитет на БКП², на Градския комитет на БКП³, на Първичната партийна организация в селото⁴, на Низовата организация на ОФ⁵) отразяват отчетливо и фазите на т.нар. "Възродителен процес", снети в случая "Церово". Това до голяма степен зададе и една от основните траектории на разказа.

За основна "сюжетна" ос на изследването послужи водената между 1957 и 1984 г. Летописна книга на Начално училище "Кирил и Методий", с. Церово.⁶ Няколкото интервюта с жители на селото допълниха човешките измерения на тази история.⁷

Както летописната книга, така и материалите от местния партиен архив са едно колкото интересно, толкова и емоционално натоварващо четиво. В познатия за документите от този период идеологичен патос някои събития, драматично преживени от хората в селото, понякога изглеждат гротескно безпроблемни. И за да може всеки да има право на поглед към тях, тук са оставени пространни цитати и не толкова категорични коментари. Разбира се, вероятно остават множество документални следи и неразказани житейски истории, които тепърва да

Автобусната спирката в Церово за Благоевград

уплътнят щрихите към паметта на това място.

* * *

Справочните данни за с. Церово го ситуират на 12 км. южно от Благоевград.⁸ Традиционно скотовъдно селище, след 20-те години на XX в. основно препитание на жителите на селото става тютюнопроизводството.

За няколко десетилетия Церово показва интензивна демографска динамика, в средата на века (след 1956 г.), белязана от силна изселническа вълна за няколко години, главно в посока с. Дренци, Шуменско.⁹

Население на с. Церово

1920 – 288 ж.

1926 – 434 ж.

1934 – 396 ж.

1946 – 340 ж.

1956 - 359 ж.

1965 – 299 ж.

1975 – 351 ж.

1985 – 557 ж.

1992 – 632 ж.

1997 – 615 ж.

Летописната книга

Летописната книга на началното училище в Церово е от онзи вид писания, които могат да се намерят за(в) повечето училища в страната. Те представляват най-често тетрадка с твърди корици – “прошнурована и прономерована” и в повечето случаи записките там се водят съгласно предписанията на регионалните образователни инспектори. Пишещите в тях са директорите на училищата или главните учители. Тези “летописи” трябва да отразяват важните събития, свързани не само в дейността на училището, но и значимите за населеното място моменти. За с.Церово тези бележки се водят последователно от учителите Стоимен Милев (до 1964 г.) и Явор Байкалов.

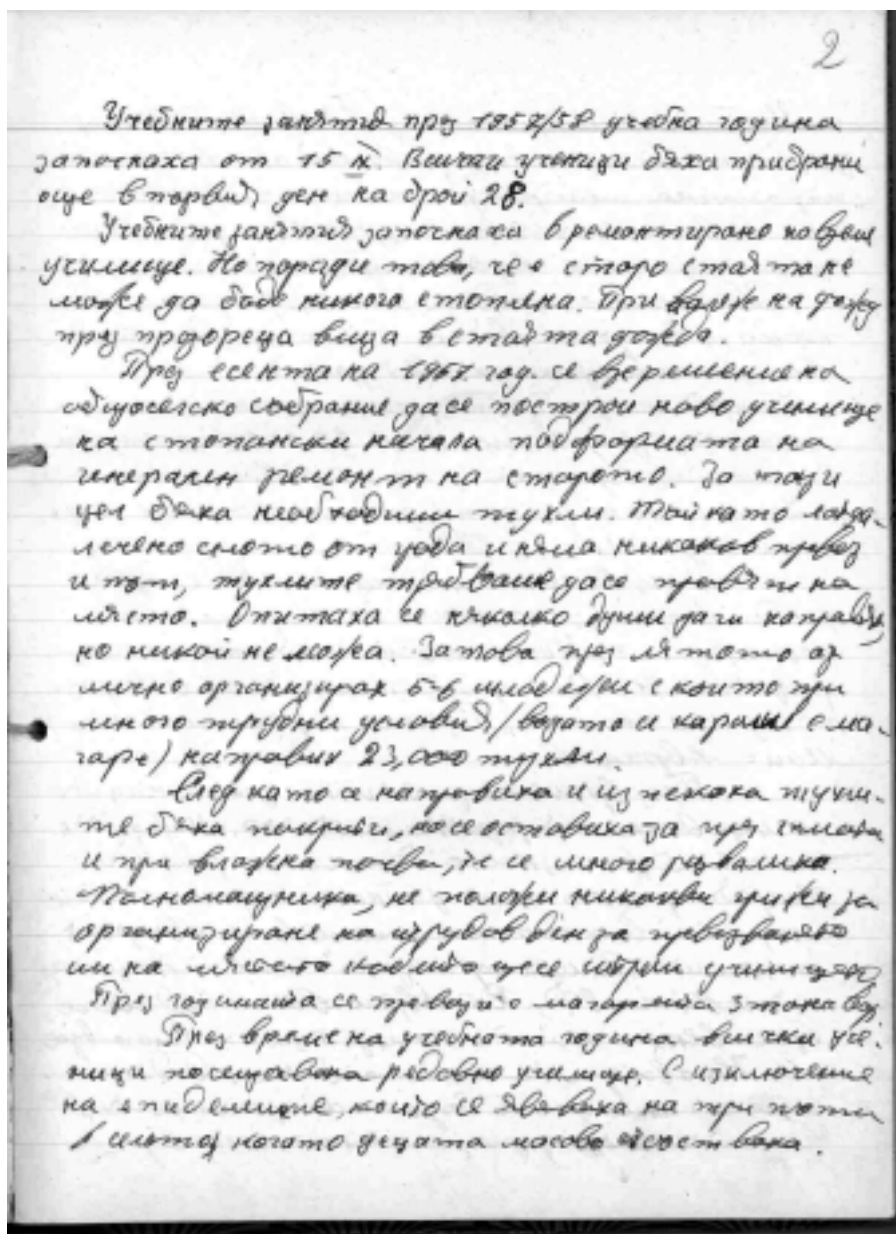
Малката като обем летописна книга (само 17 листа) е запечатала проблемите, промените, напреженията и нововъведенията в живота на хората от селото. Тук се проследяват събития от различен порядък – от строежа на новата училищна сграда, електрифицирането и водоснабдяването на Церово, през откриването на първия магазин в селото до дълго чаканото прокарване на пътя до общинския център; от кооперирането, през опитите да се бъде буквално преместено на ново място Церово, до неколkokратните мрачни “протуберанси” на възродителния процес – ту като “разфереджаване”, ту като “преименуване”, ту като “въвеждане на новите граждански ритуали” и пр.

Изложението като структура не следва точно хронологично-описателния сюжет на летописната книга, а по-скоро проследява развитието във времето на основните проблеми, отразени (или премълчани) там.

Първичната партийна организация в Церово до края на 50-те години

Причината да започна с преглед на дейността на партийната организация в Церово, е че в този период партийният секретар е натоварен до голяма степен с функциите, които до този момент е имал кметският наместник (пълномощникът). Тъй като след 1959 г. основните усилия в работата на първичната партийна организация са насочени към осъществяването на “комплексния възродителен процес”, тук е скицирана дейността на тази институция само до този момент.

Непосредствено след 9 септември 1944 г. в селото е изградена партийна организация, в която се записват 46 души. До 1948 г. броят на членовете достига 65. Тогава е извършена и първата чистка, в резултат на която са изключени около 20 души “случайно промъкнали се елементи”.¹⁰ В следващите години чистките продължават и през 1952 г. в “Партията” остават 26 членове (само мъже). Когато през 1957 г. част от махала Долно Церово административно се отделя от с. Церово и преминава към с. Железница, партийната организация намалява на 21 души.¹¹

ДА-Благоевград, Ф. 1338, Оп. 1, а. е. 678, л. 2

В този момент (1949 г.) една от основните причини за "слабостите" в дейността на партийната организация в Церово, която се отчита в ежегодните доклади на Първичната партийна организация (ППО) и в отчетите на Градския комитет на БКП-Благоевград, е ниското ниво на грамотност. Така в отчетния доклад за дейността на ръководството на Церовската партийна организация за 1949 г., тогавашният партийен секретар Рамазан Мустафов посочва:

"...Другари, една от големите причини за гореизброените наши сла-

бости е и това , че ние сме без маркс-ленинска просвета. А за да се премахне това, нужно е ние всички до един ежедневно да се просве-щаваме, като посещаваме кръжоци, семинари, политшколи, курсове, четене вестници и др., а всичко това за нас е и невъзможно от това че от 30 души комунисти, 25 са неграмотни, макар и да се правят усилия за ограмотяване, неграмотните отказват да се учат.”¹²

До края на 50-те години, в селото все още няма хора с по-високо от начално образование, а и повечето жители на Церово не виждат сми-съла на “спусканите” от Благоевград партийни поръчения и акции. Функ-ционерите от общинския център пишат безконечни обяснения за “не-успехите в работата на ППО в Церово”. В тези доклади обикновено се посочват нередовното провеждане на партийни събрания, ниската инициативност на ръководството, “неправилната работа с масовите орга-низации”, недостатъчните форми на “партийна просвета”, слаб агита-торски апарат, слаба грамотност на партийния секретар и пр.

Докладите за работата на Първичната партийна организация в се-лото още в края на 40-те и началото на 50-те години започват да мар-кират специфични полета на напрежение. Сведенията за искане на на-казания за отделни партийни членове са и както по повод “паспортиза-цията”¹³ от 1948 г., така и заради започналото през 1952 г. изселване на част от жителите към Шуменско¹⁴. Десетки са становищата, предхож-дащи мъмрене или изключване от партията, подобни на това, посочено в друг доклад за работата и състоянието на ППО при с. Церово, 1948-1949:

*“...Рамазан Дервишов Мехмедов досега бе най-добрия партиен член. Но от отпочване на паспортизацията се откъсна от партията, от-казва да посещава партийните събрания, защото е писан в паспорта македонец, а не турчин. С това той изразява несъгласието си спрямо политиката на нашата Партия. Предлагам да бъде наказан със строго мъмрене с предупреждение”.*¹⁵

Инак в заседанията на първичната партийна организация се об-съждат широк спектър въпроси като: пролетната и есенната сеитба, издължаването на държавните доставки, изборите, идейната и “маркс-ленинска” подготовка на партийните членове, участието в “политшколи и в т.нар. “учебни години на ОФ”¹⁶, “комунистическата бдителност”¹⁷ и пр.

Опитите да бъдат привлечени в партийната организация нови чле-нове, намира отклик сред по-младите в селото като възможност за ре-ализация на по-добра работа в Церово или в близкия Благоевград. Де-сетината заявления за встъпване в партията (писани не от кандидати-те) формулират сходни мотиви – стандартни за този “жанр”. Ето как звучат те в заявлението кандидат-члена на БКП Мустафа Мемишев от 1951 г.:

“...Произлизащ от бедно селско семейство до 9 септември съм

работил в село но винаги като недоволен затова, защото като мохамеданец фашистките управници не ни зачитаха като хора, а ни смятаха за некакви животни. Едва на 9 септември аз се почувствах като свободен гражданин на Н.Р.България и веднага станах член на РМС и досега като активен член на СНМ аз видех, че само БКП е най-големият защитник на всички малцинства и всички трудещи се в нашата страна. Затова моля да бъде приет за член на БКП, като обещавам, че ще бъде бдителен като партиец и ако се наложи ще дам и живота си за делото на партията.”¹⁸

Само няколко години по-късно тази бодра патетичност вероятно е зазвучала като горчива ирония. Но за това – по-късно.

Училището и учениците

Превратът от 9 септември 1944 г. заварва грамотността и въобще просветата сред българите мюсюлмани на изключително ниско ниво - вероятно надхвърля над 85%.¹⁹

Бележките в Летописната книга на училището започват с решението от есента на 1957 г., взето на общоселско събрание (а преди това от Градския комитет в Благоевград) да се построи нова училищна сграда, а на стопански начала да се ремонтира старото училище.²⁰ Проблемите с липсата на нормален път до Благоевград и невъзможността да се транспортират строителните материали, както и недостига на стро-

ителни работници, забавят началото на строежа до пролетта на 1960 г.²¹

В този момент училището се посещава от 28-30 ученика, на които преподава 1 учител в обща паралелка.²² В началото на 60-те години учениците са 36 и с назначаването на втори учител, се разделят на 2 паралелки.²³

Роденият през 1950 г. Я.Б. си спомня този момент:

“1959-1960 г. хората решават да си построят училище – “Кирил и Методий”. После учехме на смени – 4 класа на 2 смени. Те са две стаи - отпред по-малка. Едната я ползвахме като пионерска стая – там се събират 15 деца.”

По това време училищните власти отбелязват трудностите, които все още срещат при мотивирането на родителите. Красноречива в това отношение е записката в книгата от 1958 г.:

“...Родителите не проявяваха никакъв интерес към работата на учениците в училище...Постоянно ги изпращаха с добитъка, а вечер ги водеха с тях на седенки. Даваха им и ги учеха да пият ракия.”²⁴

През учебната 1959/60 г. “след дълга разяснителна работа и големи усилия” 3 момчета от селото са изпратени на училище в прогимназията в с. Струмско.²⁵ Година след това (1961/62 г.) всички подлежащи за 5-и клас ученици продължават обучението си извън селото. Както изрично се отбелязва в летописната книга: “...доброволно, самостоятелно си постъпиха на училище в с. Струмско...”²⁶

Като изключително събитие бележките в книгата сочат малко преди това (1959 г.) завършването на 7-и клас на 3 момчета, които след това заминават да продължат образованието си в готварско-промишленото училище в Петрич.²⁷

На следващата година и първите 3 момчета от селото са изпратени да учат в прогимназиално ниво на образование в с.Струмско.²⁸

До към средата на 80-те години хората от Церово постепенно приемат по-високата от начална степен на образование като “нормална” даденост:

“Измени се отношението към училището. Всички деца постъпват в училище. Завършващите основно образование продължават в средните училища и техникумите на Благоевград. Имаше известен период, когато учениците се настаняваха в средните училища с намесата на ОБК на БКП и ОБНС. Сега младежите продължават и завършват образованието си в резултат на естествения стремеж към училище. Слаб е, обаче, стремежът към завършване на висше образование. Завършили са висше образование само двама, а сега нито един не продължава във висше учебно заведение.”²⁹

Дългогодишният местен учител в селото също си спомня постепенното повишаване на интереса към по-високото образователно равнище в Церово:

“Нашите хора са с едно поколение по назад от християните... Ние смъкнахме първите деца да учат много по-късно в Струмско. Медицинската сестра тука, като завърши, една година стоя в къщи - едвам я измъкнахме от баща ѝ да учи. После другата година измъкнахме едно момче за фелдшер. После едно момче завърши за детски учител. И после поизучиха хората, има и учители, вече има и вишисти. Има и две местни учителки в детската градина. Така че народът, макар и бавничко навлиза...”³⁰

Жулиета Канджева от с. Церово, 70-те години

Церово и Благоевград - пътят

Разположено на един от хълмовете около Благоевград, Церово

десетилетия наред се оказва по-отдалечено за жителите си до общинския център, отколкото показва простата география. В края на 50-те години все още няма изграден път и за транспорта на хора и стоки се разчита единствено на превоза с магаретата.³¹ Затова и с подobaващ патос бележките в летописната книга на училището сочат една от “паметните” (1959 г.) години за селото:

“...1959 г. е паметна година в живота на с. Церово. Извършиха се големи промени в бита. Дълги години местното население е давало предложения и идеи да се построи път, по който да вървят всякакъв вид превозни средства. Да се изостави тази пътека, по която могат да вървят само добичета и която представлява главната връзка с града. По нея се пренася, сол, кибрит и газ с магарета ...”³²

По-нататък в записките за същата година по повод друго “паметно” събитие учителят Стоимен Милев отбелязва и пристигането на партийните функционери от града с лек автомобил и камион:

“...1959 - Друга голяма радост (след разфереджаването, описано в същия абзац на летописната книга;) беше... че на същия ден за първи път в историята на селото пристигнаха камион и лека кола. Направиха се редица фотоснимки с тях, а децата през целия ден не се отделиха от тях .”³³

На този етап, обаче, пътят е само трасиран и едва в края на годината започва същинското му изграждане. Едва през есента на 1974 г. (2 октомври) авторът на бележките в летописната книга има повод да отбележи с подobaваща тържественост:

“Ден като всички други, но новият площад е пълен с хора. Започва осъществяването на една от най големите нужди на селото... Започва строителството на новия път... Хората се вълнуват, радват се, децата тичат около машините. Радостта е всеобща... Той окончателно ще ни свърже с окръжния център – Благоевград.”³⁴

Отдавна чаканото шосе и първата редовна автобусна линия стават факт две години по-късно:

“19 юни 1976 – Необикновено оживление. Площадът е пълен с народ... Гостите...ето ги – председателят на ОНС Вл. Сандев, стар приятел на жителите на Церово. Той ще обяви новия път – една отколешна мечта на населението. Този миг настъпва – лентата е прерязана. Рейсът навлиза в площада, всички го окичват с кой каквото е пожелал – стари местни кърпи и ризи. Той заприличва на накичена невеста, отдавна чакана....”³⁵

От този момент нататък разстоянието до общинския център чувствително се скъсява. Новите възможности за лесен достъп до града не просто “отварят” селото и ускоряват достъпа на стоки от там и полесното придвижване на хората до Благоевград, но се отразяват преди всичко е увеличаващо се пренасяне на посоката на трудовия пазар за жителите на Церово.

Кооперирането

Колективизацията в Церово започва в късното лято на 1956 г. с образуването на ТКЗС. В него в началото безпроблемно влизат само партийните членове.³⁶ В бележките на летописната книга също се усеща настроението около тази акция:

“През август 1958 г. се масовизира и в нашето село ТКЗС, прикрепено към с. Струмско. За бригадир се избра добър и жив другар... Селяните – може 90% напуснаха селото и заминаха по държавна работа извън селото. Планът за набиране на фуражи, сеитбеният план – нямаше хора, които да го изпълняват. Излизаха на работа 12-13 души постоянни работници, които накрая също се отказаха, защото не се даваше аванс.”³⁷

През есента на следващата година ТКЗС е преобразувано в ДЗС.

Изглед към Благоевград от Церово

Допълнителна причина жителите на селото да не приемат това с охота е и това, че са принудени да работят в новосъздадената свиневъдна ферма. Не е ясно във въображението на кой партийен функционер се е заформила идеята в мюсюлманско село да се направи свиневъдна ферма, но очевидно това е не само стопанска инициатива, а и част от “комплексния възродителен процес”. *“С убедителна агитация се проби път и в свиневъдството”* – сочат евфемистично по този повод бележките на Ст. Милев в летописната книга.³⁸

Възродителният процес

Периодът 1949-1951 г. е времето, в което тоталитарният комунистически режим достига своята завършеност. Може да се каже, обаче, че в районите, населени с българи мюсюлмани, системата на контрол и натиск върху живота на личността и общността е още по-силна, отколкото в другите райони на страната. Причините могат да се търсят в няколко посоки - ниското образователно равнище като цяло, по-неуките и ограничени партийни и управленски кадри, за които престараването в работата е единствен начин за показване пред партийното началство, а бруталността – основен похват при взаимоотношенията с администрираното от тях население.³⁹

В края на 1956 г. Политбюро на ЦК на БКП взема решение за пос-

тавянето като *“общодържавна и извънредно важна задача”* въпросът за *“националното осъзнаване на българите, изповядващи мохамеданска религия, за тяхното политическо и културно издигане.”*⁴⁰

Постепенно режимът се убеждава, че мюсюлманската общност е достатъчно консервативна, за да бъде моделирана само с пропагандни средства в *“социалистически дух”*. За неговите функционери става ясно, че се налага комплекс от мерки *“за националното осъзнаване на българите-мохамедани”*⁴¹

Разфереджаването

“Възродителният” процес в Церово започва с преобличане. През пролетта на 1959 г. в селото е организирано първото *“разфереджаване”*.

Директорът на училището, който води летописната книга го отбелязва като *“наша инициатива”*, като инициатива отдолу, подкрепена от ГК на БКП, на ОФ и *“организации в града”*. Между редовете и от паралелния прочит на други архивни документи, обаче, става ясно, че е подготвяно месеци преди това. *“Импулсът”* на местните партийни ръководители за акцията по разфереджаване идва от приетото от ЦК на БКП в началото на 1958 г. Решение за засилване на атеистичната пропаганда сред религиозното население. Във връзка с това е *“проведена политико-разяснителна работа”*. В разбора за ефективността на *“разяснителните мероприятия”* се посочва, че *“продължават да се носят фереджетата и се извършват различни религиозни обряди”*. Ето защо, като непосредствена задача се набелязва задачата - *“да се проведе необходимата политическа работа за свалянето на фереджетата в с.Церово”*.

През май 1959 г. Градският комитет на БКП в Благоевград на едно от заседанията си пространно планира т.нар. **“МЕРОПРИЯТИЯ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА РАЗЯСНИТЕЛНА РАБОТА ПО СВАЛЯНЕТО НА ФЕРЕДЖЕТАТА В С. ЦЕРОВО”**.⁴² Партийните ръководители от Благоевград А. Тасински, Хр. Юруков, Й. Благоев, Г. Сивков и А. Десподов се заемат с планирането на акцията в няколко последователни стъпки:

“1. Да се проведе партийно събрание в с. Церово, на което да се разясни необходимостта от свалянето на фереджетата и се приемат цялостни мероприятия за практическото осъществяване. Да се вземе решение членовете на Партията първи да извършат това...”

2. Да се проведе събрание по линията на ОФ, на което да се изнесе доклад против религията и необходимостта от свалянето на фереджетата. Да се организират събрания с жените, пред които да се изясни въпросът за свалянето на фереджетата...”

3. Да се проведе събрание по линията на Комсомола по разясняване горната задача и се проведе практическо сваляне на фереджетата сред младежите...”

4. Да се проведе инструктаж на агитапарата, а след това да се проведат махленски беседи по разясняване изпълнението на горното мероприятие.⁴³

В летописната книга на училището се отбелязва патетично самото събитие:

*“...След няколко месеца упорита работа при много трудности на 5 юни се проведе голямо тържество, на което присъстваха над 50 гости от града и съседните села. За първи път досегашните закрити в черни фереджета жени се облякоха в рокли-комплект дамско облекло – подаръци от ОФ-организациите от града. 26 жени обърнаха погледа на множеството събрали се хора пред училището. След официалното разфереджаване се устрои голям банкет за всички гости и местно население.”*⁴⁴

В този момент жителите на селото все още не знаят, че това е само увертюра. Не подозират вероятно и “другарите от Благоевград” колко “тържества”, “банкети” и “традиционни събори” по сходни поводи им предстоят в Церово.

Преименуването

През юли 1970 г. на централно партийно равнище е взето, нареченото “Историческо” решение на Секретарията на ЦК на БКП за преименуването на българите мюсюлмани. Скоро в селата с мюсюлманско

население действията започват - сглобяване на трибуни и окачване на лозунги, събор-ритуали, започващи с художествени програми и речи и присъствието на високопоставен другар от Окръжния комитет...и завършващи със смяна на имената на компактни групи хора (документите са приготвени предварително). Имената сякаш са приети с такава радост, че почват да се празнуват и имени дни.⁴⁵

В Церово въпросното преименуване се случва два пъти. Първият път – четири години преди “Историческото решение”, вторият път – през 1972 г.

Летописецът на училищната книга отбелязва през март 1964 г. “важно събитие в историята на селото”. По надолу продължава:

“...По решение на Партията се проведе акция за преименуване на хората с чисти български имена. Тази акция протече без особени затруднения. За 3 дни всички до един без изключение на пол и възраст по желание идваха в училището и попълваха декларации за смяна на турските имена с чисти български.

Тази акция, така успешно извършена в цялото село, както никъде другаде в страната, претърпя провал накрая. Пак по решение на Партията им бе казано, ако искате можете да си останете пак със старите имена. И въпреки, че бяха минали 10 дни и с тях се привикваше, с новите имена, то по примера на всичките села от окръга и те решиха да им останат пак старите имена...Първият учител от селото българо-моха-

меданин изигра отрицателна роля с примера си в тази акция.”⁴⁶

Няколко момента в този пасаж правят впечатление. Първо, отбелязано е, че “мероприятието” протича без затруднения, а веднага след това уж привикналите с новите имена (за 10 дни!!!) си връщат старите, когато им се разрешава. Второто касае “решението на Партията” – акцията вероятно се провежда като инициатива на Окръжния комитет, без санкция от централно равнище и ето защо така бързо е отменена. Разбира се, това е само хипотеза без ненамерените за това документи и липсата на сведения от тогавашни партийни функционери. Съществува и друга възможност, която отново е само авторско допускане, за причините за прибързаното преименуване на жителите на Церово. Като единственото мюсюлманско село в общината (заедно с близкото с. Долно Осеново), преименуването през 1964 г. в Церово може да се разглежда и като своеобразен експеримент за бъдещите акции в целия Благоевградски окръг.

Муса Метев - жител на с. Церово

Партийните членове от селото и техните семейства, местният учител и ходжата са хората, подложени на най-голям натиск и от тях се очаква в най-голяма степен да демонстрират с личен пример на съселяните си необходимостта от приемането на “правилната” партийна инициатива. М.М. си спомня и съдбата на последния ходжа в селото:

“Тия, Другарите, беха малко люти, така...И нали, като стана покръстването – тия знаят къде да хващат... като ходжа,...като защитник, като агитатор, дори, на нас. Другарите беха по-жестоки. Така,...под натиск...Откарали го ходжата на чешмата в дерето. И хванат го...един, Лазаров му беше фамилията. Та, той и един друг го хванали на чешмата: ‘Че ти скубем брадата, ей Попе!...Така, да ходиш и да говориш на населението!’...Влизам един път – събрание у училището, до джамията беше. И тоя човек, гледам – събрание направи. И ние като отидехме на събраниято, тоя човек наместо да защити нашата страна, той почна да говори – щом е решила Партията... друго, трето, пето...”⁴⁷

Многоточието продължава в по-спокоен ритъм едва няколко години. Следващото преименуване идва с мащабна подготовка от всички управленски нива и е началото на масовото “прокарване правилната линия на партията сред българите-мохамедани”, както се изразява то-

гавашният партиен секретар в селото.⁴⁸

Няколко спешни заседания на Градския комитет на БКП в Благоевград между 8 и 10 май 1972 г. правят разбор на ситуацията в Церово за извършването в момента в селото (8-9 май) преименуване. В изказванията по представения от Ст.Шопов доклад – “Оценка за извършената работа сред българите с мохамеданска вяра в с. Церово и приемане мероприятия за продължаване работата”, се обсъждат и най-малките подробности – дори кой да заплати снимките за новите паспорти.⁴⁹ В едно от изказванията (на Б. Аврамов) с привидно съчувствие към случващото се на хората в Церово се отбелязва:

*“Сега у тях има психологически шок. Сега в момента болят, но след 2-3 дни да почнат да си търсят имена...”*⁵⁰

Само два дни след това на ново съвместно заседание на бюрото на ГК на БКП и щатните членове на ИК на ГОНС, се разглеждат нови *“МЕРОПРИЯТИЯ на бюрото на ГК на БКП и на Партийния комитет при ДЗС-Благоевград за продължаване работата по националното осъзнаване и патриотичното възпитание на населението от с. Церово”*. Оттук нататък в обичайните риторични формули се набелязват няколко основни задачи:

“...ГК на БКП и ПК при ДЗС “Г. Димитров” да подобрят публичната пропаганда в с. Церово, съобразена с конкретните условия като се засили нейния обхват, целенасоченост и достъпност. Да се подготви и проведе теоретическа конференция на тема “Политиката на БКП и народното правителство за подобряване на материалното и културно благосъстояние на българите с мохамеданска вяра”...

...приемане на млади хора за партийни членове....

...ГК на ОФ, Общинският комитет на Комсомола, Профсъзите при ДЗС да организират разнообразни инициативи сред жителите на с.Церово за популяризиране успехите на социалистическото строителство в НРБ и окръга, за възпитанието им в дух на национална гордост и достойнство, на социалистически патриотизъм, любов към родината, БКП и Съветския съюз.

...Със съдействието на Окръжния дом на атеиста да се подобри и конкретизира работата по атеистичното възпитание на българите с мохамеданска вяра за постепенно преодоляване религиозния фанатизъм и премахване религиозните ритуали, обичаи и традиции. Комисията по ритуалите при ГОНС да организира периодически показни нови граждански ритуали...

*...ИК на ГОНС да обсъди и приеме специални разгърнати мероприятия за икономическото и културно развитие на село Церово (строителство, благоустрояване, здравен пункт, кинозалон, търговията, услугите и др.), които да станат достояние на населението...”*⁵¹ (общо 10 основни точки – бел.моя – М.А.)

Разбира се, в летописната книга на това събитие е отделено значително място. Вероятно учителят Ст. Милев е попълвал бележките в края на календарната година. Може би това е причината в летописната книга “забележителното събитие” е отбелязано с месец по-късно - на 7-8 юни 1972. Акцията не минава без задължителния в тези случаи “събор”, като е взето решение *“той да остане традиционен за селото”*. Всичко това – подобаващо тържествено, в присъствието на гости от всички мюсюлмански села в окръга и представители на партийния елит - членът на ЦК на БКП и Първи секретар на ОК на БКП П. Дюлгеров, Б. Аврамов и Вл. Сандев.⁵²

Следващата бележка в книгата вече тържествено обявява откриването на първата учебна година с “новите имена”.⁵³

Атеистичната пропаганда и обрязването

Ако има конкретна причина тези две посоки на натиск във възродителния процес в Церово да се поставят едновременно, то е че акцентите при “справянето” с “религиозния фанатизъм” и обрязването на момчетата вървят по едно и също време.

Още през 1964 г. партийният секретар на с. Церово Р. Мустафов, изготвяйки Историческата справка към архивния фонд на Първичната партийна организация в селото, описва “самокритично” следната ситуация:

*“...Има още много да работи партийната организация в с. Церово, като премахване докрай венчаванията, кръщенките, погребенията с ходжа и др. религиозни обряди. Партийната организация е постигнала и големи успехи, като въпроса за разфеджаването, който ние считаме за ликвидиран; Въпросът за посещаване на джамията, където в Церово няма човек, бил той стар или млад, жена или мъж, който да ходи на джамия. Тя вече стои в Церово като захвърлена вещ, ненужна никому. Благодарение усилената разяснителна работа на ППО и личният пример на някои комунисти, обрязването на децата също намалява, а тези, които ги обрязват, това се върши вече не от сунетчия, а от лекар-специалист. Така е работила ППО в с. Церово, работи и ще работи за в бъдеще за разясняване линията на партията пред населението в с. Церово.”*⁵⁴

Както си спомня Я.Б., джамията е оставена да рухне с течение на годините след смъртта на ходжата през 1964 г.⁵⁵ Днес личат само купчина камъни и единствено краткото поспиране на сватбените процеси на това място припомня на жителите на Церово, че я е имало там.⁵⁶

Окръжният партийен архив съхранява сред документалния масив и една обширна преписка от средата на 80-те години, която представя опитите да се контролира ситуацията с обрязванията в целия окръг. Няколко страници от него представят тези усилия конкретно за Церово. В подредени таблици местните партийни функционери, натоварени с тази дейност, представят списъците от контролните прегледи на момчета родени между 1977 и 1982 г. Обикновено прегледите са извършвани в месечни посещения в детската градина или при обхождания по домовете.⁵⁷

Февруарският пленум на ЦК на БКП (7-8 февруари 1974) дава тласък за ускоряването на кампанията по създаване на “единна социалистическа нация” – “изграждане на система на социалистическите празници, обреди и традиции”, заличаване на мюсюлманските имена от всички документи, разораване и “ликвидиране” на мюсюлманските гробища, създаване на Съвет по развитие на духовните ценности на обществото към Държавния съвет и т.н.⁵⁸ Като част от репертоара на поредната партийна постановка летописната книга бележи още един “паметен ден” от 1975 г – първата сватба с граждански ритуал в Церово.:

“...Цялото село се е събрало в дома на Альоша Тутев, който прави сватба на неговия син Сидер. Днес е направена още една смела крачка във въвеждането на новите социалистически ритуали. Представител на ГОНС, който е специален ритуалчик за пръв път тук на място в много тържествена обстановка сключват брак Сидер Альошев Тутев и ... (не се чете) Тутева.”

Не само сватбите, но и погребенията се оказват контролирани в

рамките на изграждането на “системата на социалистическите обреди”. Пример за това е нареждането надгробните камъни да се изработват по “правилния” модел. Ето какво четем в поредната *Информация за състоянието на възродителния процес в с. Церово, 1985 г.*:

*“Така например на гробовете се поставят надгробни знаци с надписи и снимки. Няма камъни, няма полумесеци. Но надгробните знаци си ги изработват самодейно близките на починалия. Естетически не са издържани, пък и вгледа ли се човек по-обстойно, може да открие, в някои случаи и модификация на полумесец. Хората не знаят, пък може и да не искат да поръчват тези знаци в работилницата на Обреден дом–Благоевград. Затова поставихме задачата ръководството на Обреден дом да рекламира своята дейност в село Церово и внимателно да оказва контрол по поставянето на надгробните знаци...”*⁵⁹

Опитите за тотален контрол в живота (а понякога и в смъртта) не стигат само до тук. В средата на 60-те години в Градския комитет на партията в Благоевград се преценява, че селото не е на подходящо място и както се случва и с други села в страната, решението просто да се премести Церово на ново място е взето с лекота.

Преместването

Решението да се построи отново селото заради “по-лесното му благоустройство и хигиенизиране” (както сочат мотивите) изненадва и

плаши жителите на Церово.

Летописната книга отбелязва и началните “сондажи” по преместването. Първото предложение на ИК на ГОНС към жителите на селото идва през 1962 г. На този етап им се предлага да бъдат преселени в с. Струмско. М. М., който тогава е около 30-годишен, си спомня:

“Искаха да свалят селото долу – там, където е сега РУМ в Струмско. Там бяха взели парцела – парцелирано за ново село. Хората от тук, пък, не искаха. Имаше един Юруков от АПК-то – той беше инициатор. И щом като не искаха и ...ей, тука ще е, на тоя рид. Там където беше джамията, там беше центъра на селото. Сега вече не е...”

Наистина, жителите на Церово отказват категорично варианта за преместване на селото в района на Струмско и след няколко предложения за терени около самото Церово, през 1965 г. местността “Лозята” е определена за “новия строителен полигон”.⁶⁰

“Полигонът” е определен, но в началото няма желаещи да се местят. Цялата 1965 г. преминава в колебание и страх, кой първи да се премести там.⁶¹ На следващата година със средства на ДЗС на новото място започва да се строи “културно-битова сграда”, а и с времето и заради непроменената категоричност на взетото решение от страна на властта, част от жителите приемат новата ситуация и география. В същата 1966 г. започва строежа на първите 4 къщи, а на следващата – на още 5 нови масивни постройки.⁶² И въпреки постепенното приемане на решението за преместване, в един доклад на пълномощника на с. Церово за изпълнение на годишните задачи, той изброява ред причини, които “спъват” строителството в новия полигон: недостатъчното количество отпускани строителни материали, липсата на вода, лошото състояние на пътя и недостигът на средства за строеж от страна на самите жители.⁶³

Ето как си спомня “преместването” Я.Б.:

*“През 1959-60 г. Градският комитет на партията решава селото да го свали долу в полето. Хората се съпротивляват, не искат. Имаше един мъж тука, ни обвиняваше – защо не слезнахте? Далеч ви е, оставяте деца! И му отговорих – долноосенци не ги спира нищо по тия камънаци, нашето си е хубаво. В началото на 1965 г. излезе тройката първенците на града – Широкански, Сандев и Юруков. И разрешиха да се строи с думите: “Партията както се грижи долу за други хора, така се грижи и за горе” – това им беха думите. И така излезе. И почнаха да помагат с материали и тогава селото се прехвърли оттатък. Оттогава се парцелира и другия район.”*⁶⁴

Постепенно хората свикват (поне външно) с ритъма и на “преименувания”, и на “премествания”. Една от причините за по-лесното приемане на новите ситуации е, че заедно с тях в рамките на политиката по провеждането на възродителния процес, политическият режим поста-

вя и т.нар. *“ускореното социално-икономическо развитие”*⁶⁵

“Комплексният” възродителен процес - всекидневните удобства

В хода на този *“дълбок възродителен процес”* в Церово се откриват и удобствата на модерното всекидневие, които и жителите на селото постепенно усвояват.

Вярно е, че моментите на по-силен политически натиск по отношение на жителите на Церово идват с големи инвестиционни проекти за селото – “разфереджаването” върви с построяването на основни обществени сгради и появата на “модерен” център; с “преименуването” идва електрификацията, водоснабдяването и т.н.

Едни от основните акценти на управляващите са към “засилването на културния живот” в селото, към отварянето на възможностите за реализация и към не толкова консервативно отношение към жените. По линия на Комсомола се провеждат първите танцови забави /обикновено след приключване на събранията/ (1960), организиране на курсове по шев (1960), изпращането на момичета на неколкомесечни “политшколи” извън селото (1960) и пр.⁶⁶

Само година след преместването на селото, през 1966 г. Първият секретар на ОК на БКП Кръстьо Тричков открива новата читалищна сграда, а след няколко месеца пред нея се появява нова чешма (втората в селото)⁶⁷

Електричеството в Церово е пуснато през есента на 1967 г. Летописната книга на училището отбелязва дори и часа на светването на първата крушка - “на 5 ноември 1967, в 18.00 часа...в чест на 50 годишнината от Великата октомврийска социалистическа революция” – добавя бележката по този повод.⁶⁸

Едно от важните събития за 1968 г., пак в записките от книгата, е “навлизането за първи път на телевизора”. Посочва се, че първият телевизор е закупен от Асан Муев. На следващата година телевизор се появява и в училището, за да се превърне скоро в обичайна част от интериора на къщите.⁶⁹ В един от отчетите за работата на пълномощника на селото за 1968 г., фразата по този повод е още по-експресивна: *“Селото ни е наводнено с радиоапарати и телевизори. Почти всяко семейство получава вестници или списания”*.⁷⁰

Скоро в селото има детска градина (учебната 1970/71 г.).⁷¹ В средата на 80-те години започва строежът на отделна сграда за детската градина, за да поеме над 90-те деца в доучилищна възраст.⁷²

В края на 70-те години почти през месец има поводи за посрещане на “високи” гости от града – откриването на новия площад (1977 г.)⁷³, завършването на водопровода (1978 г.)⁷⁴, откриването на стадиона (1981 г.)⁷⁵, отварянето на приемателен пункт за тютюна (1983).⁷⁶

Разбира се, в документите в партийния архив всички тези ново-

Деца от детската градина в с. Церово, 2006 г.

въведения и нормални за времето всекидневни удобства, са наметнати с идеологемите на комплексния възродителен процес:

“Всичко това оказва известно благоприятно настроение сред хората. Сега все по-малко остават желанията на ония, които искат да се изселят в Турция. От година на година намаляват и ония които по-малко се интересуват какъв ще бъде записан по националност, отколкото за неговото материално подобрене”.⁷⁷

Не е лесно да се направи разбор на трудните избори, поставяни пред хората от Церово в разглеждания период. Едва ли човек като мен има и моралното право на това. Най-малкото при липсата на подобаващ дебат за случилото се в противоречивите “процеси” на всички равнища. И тук не е питането дали казусът “насила модерност”⁷⁸ е имал алтернатива и какви биха били нейните възможни измерения.

Вярно е, че четенето на документи за някои от случилите се събития е емоционално натоварващо занимание и са възможни множество перспективи към прочита и разбора им. Едва ли само документите в случая могат ни представят реалната картина на историята на хората от Церово. Защото в тях има неща, които трудно могат да бъдат разчетени – възможните и(или) невъзможни избори, явните и скрити човешки драми.

За разлика от документите човешката памет в повечето случаи постепенно преработва най-трудно преживените моменти в поносим спомен. Затова ще си позволя да завърша с фраза от един от спонтанните разкази събрани в Церово – с въздишка и многоточие:

“Та минали сме нашето поколение и нашия род всичко, което има във живота да минеш... и така...”

Многоточието и подканящите кавички ми се струват най-уместното заключение на подобна неразказана докрай “летопис”.

Бележки:

¹ ДА-Благоевград, ф. 115, оп.4, а.е.6, 7, 36, 48, 158 - ОБНС, Благоевград

² ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 40-44 – Материали за работата на ОК на БКП по патриотичното възпитание и възродителния процес в окръга, 1975-1985 г.

³ ДА-Благоевград ф.561Б - Градски комитет на БКП, Благоевград.

⁴ ДА-Благоевград, ф.601Б - Първична партийна организация, с. Церово

⁵ ДА-Благоевград, ф. 207, оп.1, а.е.6, 7, 36, 47.

⁶ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678 - Летописна книга на Начално училище “Кирил и Методий”, с. Церово, 20 ноември 1958 – 1984 г.

⁷ Интервюта с Е.К., Я.Б. и М.М, проведени 2005-2006 г.

⁸ Енциклопедия Пирински край, Т.2, Благоевград, 1999, с.398.

⁹ Енциклопедия Пирински край, Т.2, Благоевград, 1999, с.398.

¹⁰ ДА-Благоевград, ф.601Б - Историческа справка, изготвена от партийния секретар Рамазан Мустафов

¹¹ Пак там.

¹² ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.3, л.65.

¹³ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.3, л.13.

¹⁴ “...Партийният секретар предлага да бъде изключен от редовете на партийната организация др. Реджеп [Шабанов], затова че през 1952 г., януари месец се е изселил в с. Дренци, Коларовградско без да се отчисли от партийната организация. Оттогава няколко пъти е подканван да си плати членския внос и да се отчисли...”¹⁴ - ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.5; също: ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.5, л.8; а.е.3, л.31

¹⁵ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.3, л.13.

¹⁶ Така например в рамките на учебната 1952/53 г. е разглежда книгата “Разораната целина”, а участниците са “препитвани” върху нея. - ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е. 6, л.2.

¹⁷ В тази пососка са изнасяни доклади по “разобличаването на титивците и подпалвачите на нова война..., стопанските задачи и други възникнали политически въпроси...” - ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е. 6, л.6.

¹⁸ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.1, а.е.3, л.30.

¹⁹ Груев, М., Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959), С., 2003, с.97.

²⁰ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.2.

²¹ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.3 гр.

²² ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.3.

²³ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.6 гр – 7.

- ²⁴ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.2 гр.
- ²⁵ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.5.
- ²⁶ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.6 гр – 7.
- ²⁷ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.4 гр.
- ²⁸ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.5 гр.
- ²⁹ ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 44, л.38-43. – Информация за състоянието на възродителния процес в с. Церово, 1985 г.
- ³⁰ Интервю с Я. Б., 2005 г.
- ³¹ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.2.
- ³² ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.4.
- ³³ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.4 гр.
- ³⁴ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.14.
- ³⁵ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.15 гр.
- ³⁶ ДА-Благоевград, ф.601Б - Първична партийна организация, с. Церово, Историческа справка, л.2.
- ³⁷ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.3 гр.
- ³⁸ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.5.
- ³⁹ Груев, М., Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959), С., 2003, с.126-127.
- ⁴⁰ Иванова, Е., Отхвърлените "приобщени" или за процеса, наречен "възродителен" (1912-1989), С., 2002, с.67.
- ⁴¹ Груев, М., Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959), С., 2003, с.141-142.
- ⁴² ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.3, а.е.11, л.32 - Градски комитет на БКП, Благоевград – Протокол 10 от 30 май 1959 на заседанието на Бюрото на ГК на БКП-Благоевград от дневния ред: МЕРОПРИЯТИЯ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА РАЗЯСНИТЕЛНА РАБОТА ПО СВАЛЯНЕТО НА
- ⁴³ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.3, а.е.11, л.32 - Градски комитет на БКП, Благоевград – Протокол 10 от 30 май 1959 на заседанието на Бюрото на ГК на БКП-Благоевград.
- ⁴⁴ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.4 гр.
- ⁴⁵ Изрично са упоменати методите, с които трябва да се процедира при смяната на имената: "без администриране, при пълна доброволност и убеденост". Тук няма да коментирам разликите между двата модела за "възраждане" и "администриране". Е. Иванова достатъчно лаконично и точно формулира, че с термина "администриране" се обозначават насилията – физически и психологически - Иванова, Е., Отхвърлените "приобщени" или за процеса, наречен "възродителен" (1912-1989), С., 2002, с.73, 95-97.
- ⁴⁶ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.8 гр.
- ⁴⁷ Интервю, М. М., 2006 г.
- ⁴⁸ ДА-Благоевград, ф.601Б - Първична партийна организация, с. Церово, Историческа справка, л.3.
- ⁴⁹ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.7, а.е.11, л.138-144 - Градски комитет на БКП, Благоевград, Протокол 8, 8/10.05.1972 г.
- ⁵⁰ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.7, а.е.11, л.139.
- ⁵¹ ДА-Благоевград, ф.601Б, оп.7, а.е.11, л.142-143.
- ⁵² ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.13.
- ⁵³ Пак там.
- ⁵⁴ ДА-Благоевград, ф.601Б л.3.- Първична партийна организация, с. Церово, Историческа справка, 6 ноември 1964.

⁵⁵ Интервю, Я.Б., 2005 г.

⁵⁶ *“Заедно с ходжата и джамията си е паднала. После са дошли тия 50 години, дето ... комунизъм...и после всичко е останало, но все пак има някакъв така да кажа...пред джамията където е срутената там, където са камъните - има едно местенце. На сватбите е много интересно. Е там, на едно място минават с белите забрадки и където и когато има музика минат покрай джамията и я почитат – спират музиката, да минат всичките около нея да продължат да си иде булката да си я закарат във къщи. Значи все пак тежи, колкото и да са млади тежи това тоя спомен за, че е джамия, че е черква, че е нещо...”* – Интервю, Е.К., 2005 г.

⁵⁷ ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 41, л.155-156 – Списък на децата от мъжки пол от с. Церово по години на раждане от 1977 до 1982 г.; 1984 г.

⁵⁸ Иванова, Е., Отхвърлените “приобщени” или за процеса, наречен “възродителен” (1912-1989), С., 2002, с.124.

⁵⁹ ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 44, л.38-43.

⁶⁰ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.9 гр.

⁶¹ ДА-Благоевград, ф. 115, оп.4, а.е.7, л.89.

⁶² Пак там.

⁶³ ДА-Благоевград, ф. 115, оп.4, а.е.7, л.90-91.

⁶⁴ Интервю, Я.Б., 2005 г.

⁶⁵ ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 41.

⁶⁶ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.5гр.

⁶⁷ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.10 .

⁶⁸ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.11.

⁶⁹ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.11 гр.

⁷⁰ ДА-Благоевград, ф. 115, оп.4, а.е.7, л.88-94

⁷¹ ДА-Благоевград, ф.601Б - Първична партийна организация, с. Церово, Историческа справка, л.2.

⁷² ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 44, л.38-43

⁷³ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.15 гр.

⁷⁴ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.16.

⁷⁵ ДА-Благоевград, ф.1338, оп.1, а.е. 678, л.16 гр.; ДА-Благоевград, ф. 26, оп.12, а.е 44, л.41.

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ ДА-Благоевград, ф. 115, оп.4, а.е.7, л.94.

⁷⁸ Изразът е на Е. Иванова – Вж. Иванова, Е., Отхвърлените “приобщени” или за процеса, наречен “възродителен” (1912-1989), С., 2002, с.125.